Цивільне право і цивільний процес; трудове право; сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 347.23:341.3
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.82-87

Т. Й. Білоус,
кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
email: tanyshabilous@gmail.com
ORCID 0000-0003-1255-5129;
С. Д. Мосьпак,
здобувач вищої освіти,
Державний податковий університет
email: mospaksofia@gmail.com
ORCID 0009-0005-5950-2755

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА МАЙНО, ЩО ЗАЛИШИЛОСЯ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Збройна агресія проти України та тимчасова окупація частини її територій зумовили масштабні порушення права приватної, комунальної та державної власності. Майно громадян і юридичних осіб, що залишилося на окупованих територіях, зазнає ризику незаконного відчуження, знищення, пошкодження або використання без згоди власників. В умовах обмеженого доступу до таких територій ускладнюється здійснення правомочностей володіння, користування та розпорядження майном, а також реалізація ефективних механізмів судового захисту й виконання судових рішень. Додатковими викликами є відсутність повної фіксації шкоди, проблеми доказування, колізії юрисдикцій та потреба у відшкодуванні збитків за рахунок держави-агресора.

Метою статті є комплексний аналіз національних і міжнародно-правових механізмів захисту права власності на майно, що залишилося на тимчасово окупованих територіях, визначення наявних прогалин у правовому регулюванні та формулювання практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства й правозастосовної практики.

У процесі дослідження використано діалектичний, формально-юридичний, системно-структурний і порівняльно-правовий методи. Було здійснено аналіз положень Конституції України, норм цивільного законодавства, спеціальних законів щодо правового режиму тимчасово окупованих територій, а також практики національних судів і міжнародних інституцій. Окрему увагу приділено узагальненню судової практики щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Білоус Т. Й., Мосьпак С. Д., 2026

Під час дослідження встановлено, що чинне законодавство України формально гарантує непорушність права власності навіть в умовах окупації, однак механізми його реалізації залишаються недостатньо ефективними. Також було виявлено проблеми з ідентифікацією обсягу завданої шкоди, збором доказів і доступом до правосуддя для осіб, які втратили контроль над майном, проаналізовано можливості компенсації шкоди через національні суди, міжнародні судові інстанції та спеціальні компенсаційні механізми. Крім того, було обґрунтовано потребу в створенні єдиного державного реєстру пошкодженого та втраченого майна, удосконаленні процедур дистанційного доказування, а також активізації міжнародно-правових інструментів притягнення держави-агресора до відповідальності.

Можна зробити висновок, що ефективний захист права власності на майно, яке залишилося на окупованих територіях, потребує комплексного підходу, що поєднує національні й міжнародні механізми. Основні пропозиції полягають у тому, щоб законодавчо закріпити спрощену процедуру фіксації факту втрати або пошкодження майна, розширити можливості електронного правосуддя для постраждалих осіб, забезпечити інтеграцію національних реєстрів із міжнародними компенсаційними механізмами. Також можна розробити державну програму попереднього відшкодування шкоди з подальшим регресним стягненням із держави-агресора, удосконалити інформаційно-правову підтримку громадян щодо способів захисту їхніх майнових прав. Реалізація зазначених заходів сприятиме зміцненню гарантій права власності та відновленню порушених прав осіб, які постраждали внаслідок окупації.

Ключові слова: *право власності, тимчасово окуповані території, захист майнових прав, відшкодування шкоди, збройна агресія, компенсаційні механізми, судовий захист, доказування, державний реєстр майна, міжнародно-правова відповідальність.*

Постановка проблеми. У контексті збройної агресії та тимчасової окупації частини територій України право власності опинилося під серйозною загрозою. Власники майна – як фізичні особи, так і юридичні суб'єкти – втрачають можливість здійснювати права володіння, користування та розпорядження своїм майном через обмежений доступ на території, де тривають бойові дії або встановлено окупаційну адміністрацію. Це призводить до несанкціонованого використання, знищення чи пошкодження майна, відчуження активів без належної правової основи, а також ускладнює можливості доступу до правосуддя та встановлення обсягу шкоди. Такі обставини ставлять завдання пошуку дієвих механізмів правового захисту, що можуть ефективно функціонувати як на національному, так і на міжнародному рівні, з урахуванням реалій збройного конфлікту та обмеженого контролю держави над окремими територіями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова література, присвячена правовому захисту майнових прав в умовах тимчасової окупації, активно розвивається, особливо після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 2022 року. У вітчизняних правових дослідженнях (зокрема, у працях з цивільного та міжнародного права) увага зосереджена на аналізі норм Конституції України та Цивільного кодексу України щодо гарантій права власності, а також на спеціальних положеннях Закону

України «Про правовий режим тимчасово окупованих територій» [4; 11]. Дослідники також розглядають проблеми доказування шкоди, викликані обмеженим доступом до окупованих територій, і способи документування таких порушень із використанням дистанційних та цифрових технологій.

У міжнародній літературі порушено питання відповідальності держави-агресора за порушення майнових прав мирних жителів, зокрема в контексті рішень міжнародних судових органів і міжнародних механізмів відшкодування, як-от ЄСПЛ та міжнародні трибунали. Автори підкреслюють важливість поєднання національних правових інструментів із міжнародно-правовими для забезпечення реального доступу до правосуддя та компенсації збитків.

Попередні публікації також виокремлюють потребу гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, розвитку процедур оцінки шкоди та створення централізованих реєстрів майнових втрат, що має сприяти підготовці доказової бази для майбутніх позовів проти держави-агресора. Незважаючи на наявні напрацювання, більшість досліджень наголошують на недостатності практичних механізмів реалізації наявних правових гарантій у повністю ефективний спосіб.

Метою статті є всебічне вивчення правових механізмів захисту права власності на майно, що залишилося на тимчасово окупованих територіях України, з виявленням існуючих прогалин у законодавстві та практиці їх застосування, а також формулюванням рекомендацій щодо удосконалення національних правових інструментів і імплементації міжнародно-правових механізмів для ефективного відновлення й захисту майнових прав громадян та юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Право власності в Україні гарантується Конституцією України та цивільним законодавством і є одним із фундаментальних прав людини [2; 3]. В умовах тимчасової окупації частини території України особливого значення набуває питання забезпечення реального, а не декларативного характеру цих гарантій. Втрата фактичного контролю над майном не припиняє права власності, однак істотно ускладнює реалізацію правомочностей володіння, користування та розпорядження [10, с. 37–52].

Нормативну основу захисту права власності становлять положення Конституції України, Цивільного кодексу України, а також спеціальні закони, зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [5; 6]. Вказані акти закріплюють принцип невизнання будь-яких актів окупаційної влади, що порушують майнові права громадян України, а також гарантують збереження права власності за законними власниками.

Водночас правозастосовна практика демонструє ряд проблем. По-перше, ускладнено фіксацію факту пошкодження або знищення майна на окупованих територіях через обмежений доступ до об'єктів нерухомості та неможливість проведення традиційних експертних оглядів. У зв'язку з цим актуалізується використання альтернативних способів доказування – фото- і відеофіксації, супутникових знімків, свідчень очевидців, електронних документів тощо [1, с. 67–76].

По-друге, постає питання визначення належного відповідача у справах про відшкодування шкоди. У національній судовій практиці сформувався підхід щодо можливості подання позовів до держави-агресора в особі її органів влади [8]. Водночас виконання таких рішень залишається проблематичним і потребує створення спеціальних компенсаційних механізмів, зокрема за рахунок конфіскованих активів держави-агресора.

По-третє, існує проблема подвійної юрисдикції та правової невизначеності щодо правочинів, укладених на окупованих територіях. Українське законодавство визнає нікчемними акти окупаційної адміністрації, однак у практичній площині це створює складнощі для громадян, які вимушено вступали у правовідносини для збереження свого майна.

Важливим напрямом є формування й функціонування державних реєстрів пошкодженого та знищеного майна, що дає змогу акумулювати інформацію про завдану шкоду та створює підґрунтя для майбутніх компенсацій [7]. Цифровізація процесів фіксації збитків і подання заяв значно спрощує доступ до механізмів захисту, особливо для внутрішньо переміщених осіб [9, с. 280–293].

На міжнародному рівні захист права власності пов'язаний із механізмами відповідальності держави за порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Практика міжнародних судових установ свідчить про можливість стягнення компенсації за порушення майнових прав у разі доведення факту ефективного контролю держави над відповідною територією. У цьому контексті важливим є належне документування шкоди та координація національних органів із міжнародними інституціями.

Так, ефективний захист права власності в умовах окупації повинен поєднувати: удосконалення національних процедур фіксації та доказування шкоди; розширення електронних сервісів подання заяв і доступу до правосуддя; формування спеціального компенсаційного фонду та активне використання міжнародно-правових механізмів притягнення держави-агресора до відповідальності.

Висновки. Тимчасова окупація частини території України створила системні виклики для реалізації та захисту права власності, зокрема через втрату фактичного контролю над майном, складність доказування шкоди та проблеми виконання судових рішень. Чинне законодавство України закріплює гарантії непорушності права власності, однак потребує подальшого вдосконалення в частині процедур фіксації збитків, оцінювання шкоди та реалізації компенсаційних механізмів. Національні механізми захисту повинні бути доповнені ефективними міжнародно-правовими інструментами, спрямованими на притягнення держави-агресора до відповідальності та забезпечення реального відшкодування збитків.

Доцільним є законодавче закріплення спрощеного порядку встановлення факту втрати або пошкодження майна на окупованих територіях із використанням цифрових доказів і презумпцій на користь постраждалих осіб. Потрібно забезпечити інтеграцію національних реєстрів пошкодженого майна з міжнародними компенсаційними механізмами та створити державну програму попереднього відшкодування шкоди з подальшим регресним стягненням із держави-агресора.

Отже, комплексний підхід, що поєднує національні правові інструменти, цифрові технології та міжнародну правову співпрацю, є ключовою умовою забезпечення ефективного захисту права власності на майно, що залишилося на тимчасово окупованих територіях України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данилюк Т. Л. Доказування шкоди, спричиненої воєнними діями: проблеми та перспективи. *Право і безпека*. 2022. № 9. С. 67–76. DOI : https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.07

2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 18.02.2026).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Перший протокол від 20 березня 1952 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 18.02.2026).

4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 18.02.2026).

5. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18 (дата звернення: 18.02.2026).

6. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18 (дата звернення: 18.02.2026).

7. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23 лютого 2023 року № 2923-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20 (дата звернення: 18.02.2026).

8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (дата звернення: 18.02.2026).

9. Січко Д. С. Захист права власності внутрішньо переміщених осіб. *Правова держава*. 2023. № 50. С. 280–293. DOI : https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.50.280283

10. Скриннікова К. О. Обмеження права власності на майно в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 83 (1). С. 37–52. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.37

11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 18.02.2026).

T. Y. Bilous, S. D. Mospak. PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS TO ASSETS REMAINING IN OCCUPIED TERRITORIES

The armed aggression against Ukraine and the temporary occupation of part of its territories have led to large-scale violations of private, communal, and state property rights. Property belonging to citizens and legal entities that has remained in the occupied territories

faces the risk of unlawful expropriation, destruction, damage, or use without the owners' consent. Due to restricted access to such territories, the exercise of the rights of possession, use, and disposal of property is significantly impeded, as is the implementation of effective judicial protection mechanisms and the enforcement of court decisions. Additional challenges include the absence of comprehensive damage documentation, evidentiary difficulties, jurisdictional conflicts, and the need to recover damages from the aggressor state.

The purpose of this article is to provide a comprehensive analysis of national and international legal mechanisms for the protection of property rights to assets remaining in temporarily occupied territories, to identify existing gaps in legal regulation, and to formulate practical recommendations for improving legislation and law enforcement practice.

The study employs dialectical, formal-legal, systemic-structural, and comparative-legal research methods. It includes an analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine, civil legislation, special laws regulating the legal regime of temporarily occupied territories, as well as the practice of national courts and international institutions. Particular attention is paid to the generalization of judicial practice concerning compensation for damage caused by armed aggression.

The research findings indicate that current Ukrainian legislation formally guarantees the inviolability of property rights even under conditions of occupation; however, the mechanisms for their implementation remain insufficiently effective. Problems were identified in determining the scope of damage, collecting evidence, and ensuring access to justice for persons who have lost control over their property. The possibilities for compensation through national courts, international judicial institutions, and special compensation mechanisms were analyzed. Furthermore, the necessity of establishing a unified state register of damaged and lost property, improving remote evidence procedures, and enhancing the use of international legal instruments to hold the aggressor state accountable was substantiated.

It can be concluded that effective protection of property rights to assets remaining in occupied territories requires a comprehensive approach combining national and international mechanisms. The main proposals include legislatively establishing a simplified procedure for documenting the loss or damage of property, expanding access to electronic justice mechanisms for affected persons, and ensuring the integration of national registers with international compensation mechanisms. It is also proposed to develop a state program for advance compensation of damages with subsequent recourse claims against the aggressor state, and to improve informational and legal support for citizens regarding the protection of their property rights. The implementation of these measures will contribute to strengthening property rights guarantees and restoring the violated rights of persons affected by occupation.

Keywords: *property rights, temporarily occupied territories, protection of property rights, compensation for damages, armed aggression, compensation mechanisms, judicial protection, evidence and proof, state property register, international legal responsibility.*

Дата надходження 21.02.2026
Дата прийняття 27.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026